

УДК 94(477)“1921/1924”

Павло Сацький

ПОЛІТИКА КЕРОВАНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В УСРР У 1920-ТІ РР. ЯК ЧИННИК РАДЯНСЬКОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Автор статті аналізує особливості суспільної свідомості українців УСРР, зокрема з позиції радянської влади щодо селянського питання. Вивчаються передумови запровадження НЕП та умови, на яких селяни отримали землю в користування. Автором з'ясовано, що селяни від радянської влади отримали землю в користування лише на 9 років. Досліджуються об'єктивні передумови радянської політики українізації в УСРР, а саме, прагнення зламати колишній управлінський апарат Російської імперії, який радянська влада вимушена була взяти собі на службу. На підставі фактів і архівних матеріалів, реконструйовано радянську політику керованого соціального протистояння в УСРР у 1920-і рр.

Ключові слова: селяни, комітети бідноти, кероване соціальне протистояння, чиновники, пролетаріат.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що після завершення Першої світової війни у країнах Європи формується принципово новий суспільний устрій і за цих умов одночасно відбувався процес соціального і національного самовизначення українців. Мільйони громадян, воюючих у Першій світовій війні держав, мобілізованих до лав армій, отримали вагомий аргумент щоб вимагати право аби їх голос було враховано у державній політиці. Тому саме у такій найбільш масштабній війні виникли передумови становлення громадського суспільства.

Громадяни у війні долучалися до спільної справи, а її результати у країнах-переможницях об'єднували громадян навколо прагнення помститися противникові, а в переможених країнах вони об'єднувалися у вимогах щодо переможців. Вимоги переможців об'єднували громадян переможених країн навколо негативу і також стимулювали їх до консолідації, причому, процес єднання був значно більш тривалий ніж у країнах-переможницях, оскільки в цих останніх ейфорія перемоги швидко пройшла і вигоди від війни також народи цих країн не відчули тією мірою наскільки сподівалися. Тягар накладених на переможені країни обтяжень їх громадяни відчували багато років.

Наукова новизна роботи постає із застосування принципово нового підходу до проблеми самовизначення українського народу на етнічних територіях, які перебували у складі колишньої Російської імперії. Цей підхід базується на тому, що Росія царського періоду, так і після революції 1917 р. мала суттєві особливості щодо долучення громадян до визначення державної політики.

Об'єктом дослідження є соціальні відносини в УСРР у період НЕП, суть і характер яких визначалися особливостями політики правлячої партії.

Предметом дослідження є політика правлячої партії КП(б)У і радянських органів, скерована на створення штучної соціальної конфронтації заради побудови радянської системи державного управління.

Метою статті є дослідити механізми використання радянською владою в УСРР соціальних і національних чинників з метою формування командно-адміністративного апарату радянської влади в республіці як прояву своєрідного самовизначення українського народу.

Завдання статті: визначити основні цілі й принципи радянської влади у забезпеченні соціальної бази її діяльності; виявити основні передумови соціальної політики щодо селянства та українізації.

Джерельною базою дослідження є програмні настанови партійного керівництва СРСР та архівні матеріали, у яких висвітлюється практична складова радянської політики.

Проблематика соціальних відносин в українському суспільстві у період революції й громадянської війни є доволі широко дослідженою у вітчизняній історичній літературі [3–4]. Аналізуються загальні тенденції побудови державного апарату на принципово нових засадах, закладення підвалин для втілення у життя ідеологем правлячої партії. Проте, доволі мало уваги приділено проблемі співвідношення національної й класової складової політики радянської влади у побудові принципово нового державного утворення в УСРР у першій половині 1920-х рр.

В УСРР упродовж військових лихоліть стихійно сформувалася єдність прагнення більшості суспільства до швидкого завершення війни. При цьому, єдине прагнення більшості суспільства не підкріплювалося єдністю інтересів, оскільки завершення війни усі соціальні прошарки в Росії потребували кожен заради своєї мети: селянство від революційного 1917 р. заради вирішення земельного питання, робітники заради справедливого розподілу результатів праці тощо. Тому

російське суспільство було глибоко розколотим за інтересами. Це й обумовило не об'єднуючий принцип існування держави, як у країнах Європи, а роз'єднуючий. Слід згадати, що в Росії не відбулося завершення процесу становлення капіталістичних відносин, домінувало селянство, був відсутній соціальний діалог внаслідок значного відсотку неграмотного населення і ворожості селянства до міста.

У російській соціальній системі особливе місце посідали чиновники, до яких ставлення було ворожим у більшості класів у принципово новій після революційних подій 1917 р., радянській, владі слід було пояснювати суспільству чому вона приймає до себе на службу царських чиновників, виходячи із необхідності. Це було необхідністю існування держави заради того аби в руках пролетаріату був інструмент боротьби панівного класу з його противниками. Як заявляв В. Ленін, державі потрібні були чиновники, але їх не було у достатній кількості серед більшовиків та представників контрольованих більшовиками класів, крім того, не було навіть достатньо кадрів, які б здійснювали контроль за колишніми царськими чиновниками [1, с. 290–291]. В. Ленін, як доволі прагматичний політик, мислив над потребою заміни колишніх чиновників на пролетарських, а також над недопущенням створення "чиновницької змови" [2, с. 357]. Нових пролетарських чиновників мали виховувати із середовища неграмотних або малограмотних осіб, яким легко можна було б прививати відповідний світогляд і вірність комуністичній ідеї.

В. Ленін вважав, що радянська держава змушена була взяти собі на службу царський державний апарат, для контролю якого у неї не було надійного кадрового забезпечення і ці кадри слід було навчати із пролетарського середовища. Тому радянській владі слід було будувати свою державу на протистоянні її апарату. Виникав парадокс, коли держава була ворогом свого власного державного апарату.

Епоха НЕП в УСРР була переломною для соціальних відносин і, водночас, у цей період закріплювалися наслідки соціальних перетворень революційних років. На початку НЕП відбувся перехід від терористичного типу держави – до створення стабільних державних інституцій. Про це дуже чітко висловився глава радянської держави В. Ленін, праці якого на сьогодні потребують нового прочитання і розуміння. Він на конгресі Комінтерну 1921 р. висловився про позитиви НЕП і головним його завоюванням він визначив нормалізацію відносин радянської влади із селянством. При цьому він наголошував на тому, що селяни не повстають проти радянської влади [1, с. 285]. Тобто, В. Ленін говорив про стабілізацію соціальної ситуації в радянській державі, при цьому він визначав селянство як, фактично, ворожий державі клас із яким тимчасово укладено "перемир'я". Із селянством радянська влада намагається уникати конфронтації, у тому числі прагне звільнити їх від постою червоноармійців. Тим більше, у тому відпала необхідність, зважаючи на завершення громадянської війни. Під приводом звільнення від постою, на селянство командуванням Червоної армії із санкції вищого партійного керівництва накладалася повинність постачати армію продовольством і будувати для неї казарми [5, арк. 106]. Отже, відносини держави із селянством продовжували будуватися на принципах обкладення останніх повинностями.

У контексті запровадження НЕП на селі змінюється і роль комнезамів, які від початку мали забезпечувати для радянської влади постійне соціальне протистояння між середняками і бідняками та невтручання селянства у справи загальноросійського масштабу, яке мало бути зайнятим класовим протистоянням на локальному рівні. Аналітична записка, складена 1922 р., висновки якої не було затверджено губкомом КП(б)У, доволі добре прогнозувала перспективу колективізації на селі, яка обумовлена некультурністю селянства і неможливістю для бідняків піднятися до належного соціально-економічного рівня, без проведення політики колективізації на селі [6, арк. 23]. Натомість, в соціально-економічному плані піднімався і посилювався середняк і його вплив зростав у комнезамах, що викликало потребу "чистки" цих інституцій вже наступного року, після запровадження НЕП [7, арк. 16]. Який закріпив за селянством право користування землею, зокрема, тією яку було вилучено у поміщиків і розподілено між селянами на 9 років [7, арк. 19]. Це суттєво покращило економічне становище середняка, але його радянська влада відразу охарактеризувала як класового ворога, куркуля. Куркулів радянська влада прагнула використати лише для відродження господарства [7, арк. 20]. Цей прошарок, на який покладалися надії у відродженні села, правлячою партією КП(б)У було визначено основним її опонентом у кампанії із виборів до Рад [8, арк. 135].

Селянську бідноту радянська влада планувала використати для залучення в кооперативні установи аби ті протистояли "політичним козням" "старої кооперації" [9, арк. 1]. При цьому, партійними інструкторами відзначалося, що в середовищі кооперації значний вплив мають представники есерів, меншовиків і петлюрівців [10, арк. 13]. Тимчасове класове замирення, особливо із селянством, було цілком логічним і необхідним, оскільки радянська влада не відмовилася від перспективи світової революції, заради чого слід було відбудовувати економіку Росії, залучаючи іноземні інвестиції. Інвестиції могли надійти лише у соціально стабільну державу,

а тому непівська стабільність подавалася як гарантія і заслуга радянської влади на Генуезькій і Лозаннській конференціях 1922 р. Цим досягненням радянська влада вказувала на безперспективний шлях країн Антанти у їх підтримці білогвардійських армій і урядів у екзилі, які опонували радянській владі. Тут слід відзначити, що білогвардійські армії представляли лише частину російського суспільства, при цьому, вказана частина являла собою лише квазіпрошарок суспільства, який сформувався за роки Першої світової війни. Своєю позицією радянська влада намагалася упередити симпатії представників західних держав до білогвардійців та можливість підтримки ними інтервенції. Залучення західних інвестицій було гарантією не здійснення інтервенції проти Радянської держави.

При цьому, НЕП був політично безперспективним в СРСР, оскільки радянська ідеологія передбачала побудову безкласового суспільства. На шляху до побудови такого суспільства В. Ленін передбачав створення державного капіталізму, тобто, володіння і управління крупними підприємствами державою. Відповідно, непмани, нові капіталісти, мали можливість розвиватися винятково у рамках малого підприємництва. Це гарантувало їм постійне перебування в середовищі робітників, здебільшого, мобілізованих із числа колишніх селян. Ця частина пролетаріату була найбільш заідеологізованою і придатною для пропагандистської обробки радянськими і партійними органами. Саме ця частина пролетаріату, через свою недостатню соціальну зрілість і готовність до життя в міському середовищі, була найбільш придатною аби стати опорою радянської влади і скласти кадрову основу для формування радянських органів. Наявність непманів у середовищі такого пролетаріату забезпечувала ворожість до них і можливість створити із них образ ворога соціальної революції. Тому суспільство постійно було налаштованим проти цього прошарку. Нам слід відзначити унікальність радянського суспільства епохи НЕП, оскільки воно мало конфронтаційний характер і в ньому культивувалося протистояння одному із ключових суспільних прошарків.

НЕП був не перспективним із-за відсутності нормативної та соціальної бази зростання підприємництва до середнього і далі, великого. Навпаки, було закладено важелі протистояння цьому. Отже, прагнучи будувати безкласове суспільство, радянська влада змушена була миритися із ворожими їй соціальними елементами, їх значними економічними позиціями в суспільстві. При цьому, як відзначав В. Ленін, радянська влада не мала інструментарію для контролю цих соціальних елементів, оскільки у неї не було іще досвідченого державного апарату. Радянська держава у перші мирні роки свого існування відчувала суттєву кадрову кризу, при цьому, партійні керівники, маючи необхідність розбудовувати систему управління в умовах ринкових відносин, залучали кадри із лав Червоної армії, що в УСРР викликало занепокоєння на рівні ЦК КП(б)У [11, арк. 1].

Державний апарат, який сформовано і кадрово наповнено, виходячи із нагальної потреби, не міг задовольняти правлячу в СРСР партію, про що висловлювався В. Ленін. Крім того, політика НЕП потребувала апробації і, відповідно до її результатів, мала кадрово корегувати державний і партійний апарат. Радянська держава переходила від милітаризованого "військового табору", на який її перетворено у 1918 р., згідно із постановою всеросійського ЦВК [12, с. 14], до нормального режиму функціонування і тому вона мала повністю перебудувати свій апарат, поєднуючи професіоналізм царських чиновників та революційний запал радянських кадрів. Для того аби таке поєднання не призвело до зведення нанівець радянської системи, завдяки формуванню бюрократичної системи колишніми чиновниками, радянською владою застосовується політика встановлення так званих "соціалістичних рамок". Тобто, створення навколо колишніх чиновників більшовицького і пролетарського оточення. Подібна політика здійснювалася в більшості сфер суспільного та державного життя, зокрема, в кооперативному русі, місцевому самоуправлінні українських сіл тощо. Ця політика "рамок" мала забезпечити радянській владі час та умови для створення власного управлінського апарату на більшовицьких засадах.

Запровадження як обов'язкової національної складової в державному управлінні радянськими республіками стає, як відзначав В. Ленін, частиною політики створення "рамок", але ці рамки повинні мати національну складову, зважаючи на те, що у радянських республіках у більшості пролетаріат (декласовані верстви суспільства), у яких радянська влада шукала для себе соціальну і часто кадрову опору, мав національний колорит. Так, в УСРР, здебільшого, пролетаріат був селянського походження. Тому національна політика радянської влади у 1920-і рр. була покликаною поступово готувати заміну царським чиновникам із числа пролетаріату і представників титульних національностей у радянських республіках.

Іще до початку політики українізації в УСРР партійними органами активно здійснювалося протистояння її проявам в освіті. Так, нарада організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У в листопаді 1922 р. відзначала, що серед учителів Полтавської губернії поширені націонал-шовіністичні настрої, або ж українізація, як уточнено в документі. У той же час, в Харківській губернії

відзначено, що від політики українізації “потерпає” робота відділу народної освіти губкому КП(б)У, яку проводив Наркомпрос Г. Гринько [13, арк. 8].

Політика українізації, яка офіційно розпочалася в УСРР 1923 р., передбачала переведення на українську мову всіх партійних структур, а також радянських, профспілкових і кооперативних органів [14]. Суттєву складову цієї політики складала українізація міст. Ця політика здійснювалася з огляду на необхідність економічного районування у відповідності до нових потреб централізованої соціалістичної економіки. Передусім, з метою забезпечення механізмів централізації управління економікою шляхом оптимального економічного районування для партії необхідно було забезпечити соціально-економічний зв'язок міст із селами. Ідеологічне забезпечення цього напрямку здійснювалося у рамках партійної політики створення реального союзу робітничого класу і селянства. Тому міста, незважаючи на особливості політики коренізації народів СРСР, не мали вилучатися в окремі адміністративні одиниці [14, с. 2].

Відповідно, на міський партійний та управлінський актив покладалося завдання здійснювати максимальну інтеграцію економіки міста і навколишніх сіл та створення єдиного господарського управлінського комплексу. Це закладало підвалини і для потреби українізації міського активу, оскільки перед ним стояло завдання постійно підтримувати контакти із селянством та створювати умови для соціально-економічної взаємодії міста і села. Таким чином, відбувалося поєднання процесу створення більшовицьких соціальних інституцій і поточне забезпечення окреслених “рамок”.

Отже, із розгортанням НЕП в УСРР радянська влада постала перед необхідністю розбудовувати принципово нову систему управління державою та соціальними процесами. Крім того, для неї необхідно було усунути передумови для глобального громадянського протистояння в суспільстві. Тому відбувається тимчасове “замирення” радянської влади із селянством і, водночас, радянська влада продовжує політику створення умов для постійного міжкласового протистояння. Це було частиною створення “соціалістичних рамок” для тих соціальних груп і прошарків, без участі яких у розбудові радянської держави її влада і правляча партія не змогла б обійтися, а саме колишніх царських чиновників та заможних селянських господарів, яких відразу було названо куркулями. Частиною цієї політики створення “рамок” була і політика українізації та створення примарного “суверенітету” УСРР. Тому політику побудови радянської держави у 1920-і рр. в СРСР в цілому та в УСРР зокрема можна охарактеризувати, як кероване соціальне протистояння.

Дослідження соціальних передумов, які визначали політику радянської влади у побудові радянської держави в УСРР у 1920-і рр. відкриває можливості для подальшого аналізу використання українського питання радянським керівництвом в просуванні його політики на міжнародній арені. Також виникають можливості реконструкції механізму, за допомогою якого радянська влада прагнула визначати українське питання в міжнародних відносинах у міжвоєнній Європі.

Список використаних джерел

1. Ленин В. VI Конгресс Коммунистического Интернационала. Пять лет российской революции и перспективы мировой революции. Доклад на IV Конгрессе Коминтерна 13 ноября 1922 г. / Ленин В. Полное собрание сочинений. Издание п'яток. В 55 тт. – Т. 45 / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1970. – С. 278–294.
2. Ленин В. К вопросу о национальностях или об “автономизации” / Ленин В. Полное собрание сочинений. Издание пятое В 55 тт. – Т. 45 / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1970. – С. 356–362.
3. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. В. Кульчицький. – Київ: Основи, 1996. – 396 с.
4. Пиріг О. НЕП: більшовицька політика імпровізації / О. Пиріг. – К.: Київський національний торговельно-економічний ун-т., 2001. – 274 с.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 1311, арк. 106.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 1074, арк. 23.
7. Там само, спр. 1080.
8. Там само, спр. 992, арк. 135.
9. Там само, спр. 992, арк. 1.
10. Там само, спр. 1066, арк. 13.
11. Там само, спр. 1311, арк. 1.
12. Постановление ВЦИК о превращении Советской республики в военный лагерь. 2 сентября 1918 г. // Реввоенсовет Республики. Протоколы. Сборник документов. 1918–1919 гг. – М.: Информационно-издательское агентство “Русский мир”, 1997. – С. 14.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 1066, арк. 8.
14. Резолюція ЦК КП(б)У про підсумки українізації // Вісті ВУЦВК. – 19 квітня 1927. – С. 2.

Павел Сацкий

ПОЛІТИКА УПРАВЛЯЕМОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРОТИВОСТОЯННЯ В УСРР В 1920-Е ГГ. КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОВЕТСКОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЕ УКРАИНЦЕВ

Автор статьи анализирует особенности общественного сознания украинцев УСРР в 1920-е гг. Обращает внимание на позицию советской власти в крестьянском вопросе. В частности, изучаются предпосылки введения НЭП и условия, на которых крестьяне получили землю в пользование. Так, автором установлено, что крестьяне от советской власти получили землю в пользование лишь на 9 лет. Также, в контексте крестьянского вопроса автором исследуются истинные предпосылки советской политики украинизации в УСРР, а именно, стремление сломать старый управленческий аппарат Российской империи,

поскольку советская власть вынуждена была взять его себе на службу. На основании фактов и архивных материалов, реконструировано советскую политику управляемого социального противостояния в УССР в 1920-е гг.

Ключевые слова: крестьяне, комитеты бедноты, управляемое социальное противостояние, чиновники, пролетариат.

Pavlo Satskyu

SOVIET POLICY OF CONTROLLED SOCIAL CONFRONTATION IN THE USSR IN THE 1920-TH YEARS IN THIS ARTICLE INVESTIGATED FEATURES OF SOCIAL CONSCIOUSNESS UKRAINIAN SSR

Particularly these features analyzed in the context of the position of the Soviet government to the peasant question. Analyzed the prerequisites for the implementation of the New Economic Policy and the terms on which the peasants received land use. Author found that the the peasants received from the Soviet government land use only 9 years. In this article explores the prerequisites Ukrainization policy in the USSR in 1920-th years. Author revealed prerequisites policy Ukrainization: Soviet leaders desire to destroy state apparatus management the Russian Empire. The Soviets had the state apparatus of empire keep in their service. Author is reconstruction the Soviet policy of controlled social confrontation in the 1920-th years in the USSR.

Key words: peasants, committees of the poor, managed social confrontation, officials, proletariat.

УДК 94 (477) "1944/1947"

Юлія Левіна

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД РАДЯНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті здійснено спробу розкрити напрямки інформаційних процесів, що супроводжували радянізацію західних областей УРСР у перші повоєнні роки. На основі архівних джерел та повідомлень засобів масової інформації визначено методи, форму та ступінь впливу радянської влади з метою залучення населення на свій бік, а також виокремлено особливості радянського інформаційного впливу саме у західному регіоні України. Наголошено на важливості інформаційного чинника у процесі становлення нової влади.

Ключові слова: інформаційний вплив, радянізація, періодика, радіомовлення, західні області УРСР.

Одразу ж після звільнення західних областей УРСР від німецької окупації розпочалися радянізаційні процеси. Для регіону були характерні своєрідні історичні, національні, релігійно-культурні традиції, що вимагало від влади чітких та продуманих кроків з впровадження тут своєї політики. Оскільки повернення радянської влади було сприйняте у західних областях неоднозначно, часто, навіть, як проста зміна окупаційних режимів, влада мала на меті подолати спротив більшості населення шляхом активних методів та засобів інформаційного впливу.

Для полегшення можливостей влади та максимального підвищення рівня довіри населення до неї необхідно було провести широку інформаційну кампанію із підготовки людей до змін в їх житті. У зв'язку з цим, керівництвом УРСР використовувалася низка прийомів, методів та засобів інформаційного впливу на населення регіону з метою прискорення радянізаційних процесів. Неупереджене висвітлення та аналіз особливостей цих процесів є метою цього дослідження.

Окремі аспекти проблеми розглядалися такими авторами, як І. Білас [1], О. Бажан [2], О. Рубльов і Ю. Черченко, Б. Ярош [3], О. Левицька [4] та інші. Проте відсутність ґрунтовних праць із цієї проблематики спонукає до подальшого дослідження.

Одночасно з процесом відбудови у приєднаних районах УРСР, сталінський режим якнайшвидше прагнув здійснити соціалістичні перетворення, провести індустріалізацію, колективізацію, культурну революцію, створити умови для остаточної інтеграції західноукраїнського регіону до складу СРСР. При цьому кремлівське керівництво мало враховувало ментальність західних українців, традиції та особливості господарювання в краї [2]. З метою інтенсифікації та прискорення радянізаційних процесів, посилення інформаційного та ідеологічного впливу на широкі народні маси, більшовики встановлювали ідеологічний та адміністративний контроль над засобами масової інформації, оскільки останні відігравали значну роль у житті суспільства.

Інформаційний вплив влада здійснювала адміністративним шляхом, який полягав у поширенні цензури, забороні низки друкованих видань, вилученні й знищенні публікацій та фільтрації